

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.04.19

Dette dokumentets nettsadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/epifani.pdf>

Epifani

En plutselig, uventet erkjennelse eller “åpenbaring”. Litteraturforskeren Michael Hamburger kaller en epifani et øyeblikk der “opplevelse og visjon viser seg konsentrert og krystallisert” (1985 s. 84). I epifanien står mennesket direkte overfor verden (Hillebrand 1999 s. 92). Plutselig er mennesket i en kort stund fri fra et lidelsesfullt trykk. Det er et “visionary moment” og en “blaze of revelation” (Smith 1993), et øyeblikk med innsikt og klarsyn, en “korttids-visjon” der noe lyser opp i et øyeblikk (Genazino 2007 s. 54). Frustrasjoner “opløses” eller blir ubetydelige og uvesentlige, men i noen tilfeller fungerer også en epifani destruktivt og leder til en persons død.

Begrepet ble fra antikken brukt om en guds åpenbaring (ikke bare den kristne gud). “Epiphania Domini” (“Herrens åpenbaring”) var navnet på en legende og en fest som var en feiring av at Jesus åpenbarte seg for alle folkeslag, ikke bare for jødene. Festen foregikk den 6. januar til minne om da Jesus ble døpt i Jordan-elven.

“An epiphany is the sudden realization or comprehension of the (larger) essence or meaning of something.” (<http://www.urbandictionary.com/>; lesedato 27.10.15)
“Livsfølelsen topper i øyeblikke af særlig klarhed og intensitet.” (Brostrøm 1964 s. 58) “Most people have at least one moment in life when they experience a new revelation or a new perspective on something that jolts them out of their current state. [...] This moment of realization, when a person sees reality in a new light, is called an epiphany. Epiphany moments occur frequently in literature; writers use them to show the growth of a character or provide rationale for a major plot shift.” (<http://study.com/academy/lesson/what-is-epiphany-in-literature-definition-examples-quiz.html>; lesedato 03.12.15)

Noen litterære tekster inkluderer eller handler om “koncentrerede dramatiska scener som kulminerar i plötsliga ögonblick då allt ställs i ett förklarande ljus” (Carin Röjdalen sitert fra Ahlund 1998 s. 34). Men det er ikke noe i handlingen i f.eks. en roman som peker kausalt mot en epifani (Marx 1997 s. 57). Epifanier lar seg ikke skape gjennom viljestyrke eller bestemte teknikker, de kommer med

uberegnelig plutselighet fra underbevisstheten (Hillebrand 1999 s. 96). De har noe overraskende og tilfeldig ved seg.

“Här skall också en åtskillnad göras mellan ögonblick och epifani. Emellanåt har epifanibegreppet begagnats som term för ögonblicket i litteraturen, något som förefaller mig problematiskt på grund av epifanibegreppets bestämda teologiska referentialitet. ‘Epifani’ syftar på den kristna högtiden epifani’ a förlagd till den 6 januari (trettondagen) till minne av Guds uppenbarelse i Kristus. Det avser därför i strikt mening en särskild sorts ögonblick – det moment som rymmer Guds plötsliga uppenbarelse inför människan, i symbolisk form eller genom Kristus. Epifanibegreppets bestämda teologiska konnotation tillsammans med en ständigt möjlig implikation av den kristna uppenbarelsen, gör att begreppet därför ter sig mindre lämpligt att använda som en generell term för det litterära erfarenhetsögonblicket. Aris Fioretos framhåller en liknande tanke när han menar att termen epifani “måste användas med reservation för dess teologiska betydelse”. Användningen motiveras självfallet i undersökningar av verk där begreppet är produktivt eller där det används i den litterära texten. Välbekant är till exempel epifanin hos James Joyce från vilket det efter Harry Levins introduktion, upptagits av senare författarskap. På svensk språkgrund märks det till exempel hos Lars Gyllensten, hos vilken, som Kjell Espmark har uppmärksammat, epifanibegreppet hos Joyce får “ett svar av sällsynt djup och komplikation” och dessutom i högre grad än hos föregångaren “pekar [...] mot en ordning bortom människans”.” (Rikard Apelgren i <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:233104/FULLTEXT01.pdf>; lesedato 07.12.15)

Den tyske filosofen Theodor W. Adorno hevdet i verket *Estetisk teori* (1970): “Kunstverk er nøytraliserte og dermed kvalitativt forandrete epifanier.” (her sitert fra Hillebrand 1999 s. 97)

Den franske dikteren Victor Hugo skrev i forordet til en samling oder utgitt i 1822 at han i det alminnelige og hverdagslige kunne oppleve “en epifani av det evige” (gjengitt fra Gély 1975 s. 34). Det er en manifestasjon av noe “hellig” midt i hverdagen (Bessières 2011 s. 347).

For den tyske filosofen Friedrich Nietzsche tok ideen om den evige gjenkomst form i en epifani – og Nietzsche anså den som sitt livs høydepunkt (Hillebrand 1999 s. 9). Ideen ga seg blant annet utslag i verket *Slik talte Zarathustra* (1883-85), med metaforen om veikrysset der fortid og nåtid forenes i øyeblikket.

Den amerikanske dikteren Edgar Allan Poe skrev i essayet “The Poetic Principle” (publisert posthum i 1850) om “brief and indeterminate glimpses”, og amerikaneren William Carlos Williams ville bygge på “glimpses” i sin diktning (Hillebrand 1999 s. 93).

“The epiphany has long been understood as a central trait of modern fiction, in works by James Joyce, Virginia Woolf, Joseph Conrad, Marcel Proust, William

Faulkner, and Katherine Mansfield, among others. M. H. Abrams identified it as an outgrowth of nineteenth-century lyric poetry, with origins in Wordsworth's spots of time. While noting how modernists adapted poetic techniques to the novel, others have also placed epiphany in relation to poets like Coleridge, Shelley, Keats, Browning, Baudelaire, Rimbaud, Yeats, and Pound. In *The Anatomy of Criticism* (1957), Northrup Frye first described epiphany as an archetypal literary moment. Handbooks now include it as a standard literary term, although its popularity among critics has waned, perhaps due to the postmodern skepticism toward the "felt ultimacies" implicit in epiphany (Tucker 1209; Saltzman 498; Maltby, McGowan). In the field of philosophy, epiphany takes a decidedly modern cast. Charles Taylor explains modern epiphanic art as a reaction against the emergence of a modern "commercial-industrial-capitalist society" (422), while Jacques Aubert and Karl-Heinz Bohrer both suggest that Joyce's *Stephen Hero* makes "suddenness" the "mode of appearance of meaning" not only in modern fiction but in modern art and intellectual experience (Bohrer 216). Like philosophers, literary critics have approached epiphany primarily in terms of time, emphasizing the suddenness of the "sudden, spiritual manifestation" and its temporality. From Theodore Ziolkowski to Maurice Blanchot, time saturates all major approaches to epiphany to the extent that Leon Edel calls epiphany a "slice of time" (147), and many discuss it not only as the descendent of Wordsworth's spots of time but also the collision of two different forms of time, *chronos* and *kairos*. In his *Epiphany and the Modern Novel* (1971), Morris Beja classifies epiphanies almost entirely in relation to time, with chapter headings such as "The Present of Things Present" and "The Present of Things Past." [...] Throughout a range of nineteenth- and twentieth-century novels, epiphanies present the shining points around which character and narrative accrue like constellations." (Sharon Kim i <http://www.victorianweb.org/technique/epiphany4.html>; lesedato 14.12.15)

Den irske forfatteren James Joyce skrev helt på begynnelsen av 1900-tallet prosaskisser som han kalte *Epifanier* (Hillebrand 1999 s. 93). Joyces novelle-samling *Dubliners* (1914) forteller om "a series of epiphanies describing apparently trivial but actually crucial and revealing moments in the lives of different characters. [...] It emphasized the radiance, the effulgence, of the thing itself revealed in a special moment, an unmoving moment of time. The moment, as in the macrocosmic lyric of *Finnegans Wake*, may involve all other moments, but it still remains essentially static, and though it may have all time for its subject matter it is essentially timeless." (Theodore Spencer, i introduksjonsdelen i Joyce 1969 s. 22-23) Joyce forener realisme og symbolisme i skildringen av epifanier (Bessières 2011 s. 347).

I Joyces *Stephen Hero*, et fyldig forarbeid til den selvbiografiske romanen *A Portrait of the Artist as a Young Man* (1916), blir motstykket til epifanien – paralysen – nevnt like før det stedet i teksten der hovedpersonen Stephen forklarer hva en epifani er. Motstykket til en epifani er slikt som dette: "A young lady was standing on the steps of one of those brown brick houses which seem the very

incarnation of Irish paralysis.” (Joyce 1969 s. 216) Om hva en epifani er forklarer derimot Stephen det følgende: “By an epiphany he meant a sudden spiritual manifestation, whether in the vulgarity of speech or of gesture or in a memorable phase of the mind itself.” (Joyce 1969 s. 216). Stephen refererer deretter til middelalderfilosofen Thomas Aquinas og hevder at en vakker gjenstand kan framkalle en epifani: “First we recognise that the object is *one* integral thing, then we recognise that it is an organised composite structure, a *thing* i fact: finally, when the relation of the parts is exquisite, when the parts are adjusted to the special point, we recognise that it is *that* thing which it is. Its soul, its whatness, leaps to us from the vestment of its appearance. The soul of the commonest object, the structure of which is so adjusted, seems to us radiant. The object achieves its epiphany.” (Joyce 1969 s. 218) *Stephen Hero* ble skrevet i 1904-06, men publisert i 1944.

Også i Joyces roman *Ulysses* (1922) refererer en romanperson til fenomenet epifani: “Husker du disse epifanier på grønne ovale sider, dypt dypsindige, hvis du døde skulle det sendes eksemplarer til samtlige større biblioteker i verden, deriblant Alexandria?” (Joyce 1996 s. 49)

“Målet for betrakteren hos Joyce er å oppdage øyeblikkets utflytende kontur og selv gjenkjenne dette øyeblikket som allerede utvalgt og framhevet; han vil omdanne sin sansning til korttids-visjoner, han vil hjelpe tingene til å ha en utstråling som får dem til plutselig å lyse opp.” (Genazino 2007 s. 54)

“Joyce used to talk of the epiphany [...], meaning the showing forth of some great truth in the presentation of the ordinary. [...] In a letter to a friend in 1904 Joyce described *Dubliners*, at that time a work-in-progress, as a ‘series of epicleti’. Terence Brown, in his excellent introduction to the Penguin edition of that book, explains: The term epicleti here derives from the Greek Orthodox liturgy and refers to the moment in the sacrifice of the Mass when the bread and the wine are transformed by the Holy Ghost into the body and blood of Christ. At this moment of consecration the everyday realities of bread and wine are charged with significance.” (John Lavin i <http://www.walesartsreview.org/epiphanies-on-joyces-the-dead/>; lesedato 11.12.15)

“Den italienske forfatteren og teoretikeren Umberto Eco sier at symboler er det samme som hva James Joyce kalte epifani, nemlig en åpenbaring hvor tingenes ‘egentlige’ betydning avsløres for mennesket. Slike epifanier karakteriseres imidlertid også av en uutgrunnelighet. I et blaff skjønner vi en tings egentlige mening, men denne forståelsen ligger på et følelsesmessig heller enn et rasjonelt nivå. Dermed, sier Eco, fungerer symbolet på den måten at samtidig som vi får en åpenbaring, vet vi ikke nøyaktig hva det er som åpenbares for oss.” (Janne Stigens Drangsholt i *Aftenposten Innsikt* desember 2009 s. 89)

Den engelske forfatteren Henry Greens roman *Back* (1946) avsluttes med “a tear-stained scene in which love, pain, and self-sacrifice are mingled together in a

wonderfully lyrical epiphany” (Boxall 2006 s. 435). I den engelske forfatteren Leslie Poles Hartleys halvt selvbiografiske roman *The Go-Between* (1953) er Leo Colston hovedperson. “Leo’s epiphany occurs during a cricket match” skriver en kritiker om romanen (i Boxall 2006 s. 481). Den amerikanske forfatteren Flannery O’Connors *Everything That Rises Must Converge* (1965) “are stories of dangerous epiphanies” (Boxall 2006 s. 571).

“Some lyrics, of course, explicitly announce their concern with themes which occupy a central place in human experience, but many do not; and it is in these cases that we must employ special formal conventions. The first might be stated as ‘attempt to read any brief descriptive lyric as a moment of epiphany’. If an object or situation is the focus of a poem, that implies, by convention, that it is especially important: the ‘objective correlative’ of an intense emotion or the locus of a moment of revelation. This applies particularly to imagist poems, haiku and other brief poems which allow the lyric form to assert their importance. Pound’s ‘In a Station of the Metro’,

The apparition of these faces in the crowd;
Petals on a wet, black bough.

asks to be taken as a perception of ‘inscape’, a moment of revelation in which form is grasped and surface becomes profundity.” (Culler 1986 s. 175)

Noen av den engelske lyrikeren Philip Larkins mest kjente dikt avsluttes med en gjengivelse av en epifani. Det er en “åpenbaring” på slutten av blant andre diktene “The Whitsun Weddings” og “Church Going”, men senere i forfatterskapet blir det vanligere at diktene slutter med en avgrunn av usikkerhet (Platz-Waury 1978 s. 222).

I Emil Boysons roman *Vandring mot havet: En prosa-diktning* (1937) står det om hovedpersonen Severin: “Når én lenge nok har vært ubesværet og tilfeldig tankeløs, hender det plutselig at det skilte og hittil likegyldige, by-utkantens spredte, dempede trafikklyder, det blåkt fyldige solskinn, grenenes ennu nakne flettverk og skyggene, den fuktige jord – de glir sammen og stemmer sindet *om* med gry av upersonlig lykke. [...] Og i øieblikkets åpenbarhet står skygger og sol, lyd og pause, hus-tak, grener og luft allesammen innføid i en helhet liksom av fjærnere *ro*, de bygger gjennom summen av sin samklang en stillhet som favnende rører hver enkelt av dem med fullkommelse. Så lenge sindet ikke kaller på noget, ikke vil og ikke drømmer, ikke er deltager og ikke er fraværende, *så* lenge dveler én også selv uten mangel innenfor denne ring.” (Boyson 1974 s. 62)

Den svenske forfatteren Stig Dagermans novelle “Den hängdes träd” (1945) ble innlemmet i novellesamlingen *Nattens lekar* (1947). “I ett förvirrat och ångestladdat tillstånd uppsöker Karl det träd där en man hittats hängd tidigare på dagen. Någoting tvingar honom att falla på knä under detta träd och: “Plötsligt

balanserades alla de hängdas träd på hans hjässa.” (SS 4, s. 104) Istället för en psykologisk nedbrytningsprocess i samband med den upplevelse Karl erfar, jämfört med vilken “till och med döden var barmhärtigare” (s. 104), upplever han “en oändlig vision av skräcklöshet, av befrielse. [...] Den hårda knuten ångest löstes upp, fasan förvisades. Å nu visste han hur hinnor av is skall smältas, hur själva smärtan kan förlösa en värme. Å att söka sitt träd. Att våga söka sitt träd. Att finna den hängdes träd, trädet i ångestens skog som ensamt utstrålar ångest. Hur vänliga blir inte sedan alla skogar.” (s. 104) Karl uppsöker således det träd där en hängd hittats tidigare under dagen, ett träd som han fasar för. Uppsökandet av trädet, som i novellen är en symbol för Karls ångest, leder till och utlöser hans insiktsögonblick, och handlingen resulterar i lättnad och befrielse.” (Rikard Apelgren i <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:233104/FULLTEXT01.pdf>; lesedato 07.12.15)

“Karl faller på knä framför trädet och har först en ohygglig ångestupplevelse där “alla de hängdas träd” balanserar på varandra på hans hjässa och når “ända in i himlen”. Efter hand lyfts emellertid granarna av honom, och fasan förbyts i “en oändlig vision av skräcklöshet, av befrielse”: “Det tryckande valvet ovanför honom slogs ut, valv efter valv slogs ut och jublet växte i honom, sprängande. Den hårda knuten ångest löstes upp, fasan förvisades. Å nu visste han hur hinnor av is skall smältas, hur själva smärtan kan förlösa en värme. Å att söka sitt träd. Att våga söka sitt träd. Att finna den hängdes träd, trädet i ångestens skog som ensamt utstrålar ångest. Hur vänliga blir inte sedan alla skogar.” Som vi har sett visar en hel rad av markörer som ligger utslängda längs vägen som “meningslösa” granruskor att förloppet ska läsas som en psykisk medvetandegörelseprocess. [...] Karls upplevelse av befrielse är av helt genomgripande karaktär. [...] Dagerman har visserligen både privat och i sina texter visat prov på eufori i dödens närhet, vilket emellertid inte i sig är tillräckligt som förklaring till det så starkt avvikande och strängt epifaniskt strukturerade utvecklingsförloppet i novellen.” (Ahlund 1998 s. 38).

Eivind Tjønneland skriver om Karl Ove Knausgårds *Min kamp*-romanserie (2009-11): “Knausgård spekulerer mye rundt forholdet mellom sjel og legeme. Enten er han stengt inne i sitt sosialrealistiske hverdagshelvet med bleieskift, matlaging, barnepass og ungemas, eller så har han sine transcendensopplevelser, det han nå selv kaller epifanier. Her avdekket det vesentlige i eksistensen: værensmysteriet, underet, det utsigelige, det som er utenfor kroppens grenser.” (Tjønneland i *Morgenbladet* 2. – 8. desember 2011 s. 48)

Noen hendelser i Jon Fosses roman *Morgon og kveld* (2000) kan belyses ut fra epifanibegrepet. “Morris Beja har gitt følgende definisjon av epifani: “I would call it a sudden spiritual manifestation whether from some object, scene event, or memorable phase of the mind – the manifestation being out of proportion to the significance or strictly logical relevance of whatever produces it.” (Beja 1971, 18) [...]. Beja viser også til at epifani har noen fellestrekk med den mystiske erfaringen

i mystikken. Først og fremst ved at begge “are sudden and intense moments of exhilaration or pain, and both involves a new sense of awareness.” (Ibid, 25) [...] Jeg skal nå se på passasjen når Johannes går opp uthustrappa og ser tingene på loftet og opplever dem som annerledes i lys av dette. I tillegg til at erfaringen er kort, opplever Johannes det sterkt og han kjenner på en ny og annerledes forståelse eller innsikt. Johannes’ erfaring kjennetegnes også ved at den er utløst av hverdagslige og trivielle ting. Men så kan det spørres: hvorfor har han ikke fått denne opplevelsen før? Det er jo ikke første gangen han ser arbeidsredskapene på uthusloftet. De har jo vært en del av livet til både han og Erna. Her vil jeg peke på en todeling som Beja gjør, av epifani som utløses av en minneverdig sinnstilstand (phase of mind). Han skiller mellom retrospektiv epifani og epifani som gjenerobrer fortiden (the past recaptured). “The retrospective epiphany is one in which an event arouses no special impression when it occurs, but produce a sudden sensation of new awareness when it is recalled at some future time” (Beja 1971, 15) Og det er den retrospektive epifanien som er relevant for denne passasjen i *Morgon og kveld*. Når Johannes våkner opp til “den første dagen i livet til en død mann” opplever han det meste annerledes enn han gjorde som levende. På uthusloftet observerer han at tingene er som de er, men likevel er de annerledes. Men Johannes blir mest forundret over det han ser, akkurat som når pilken ikke vil synke på fisketuren. Men i motsetning til den episoden opplever Johannes tingene som er blitt forgyldt som noe positivt: “sjølv om det jo er fint å sjå, tenkjer Johannes.” (Fosse 2008, 38) Selv om Johannes blir mest forundret er han åpenbart på vei mot en ny forståelse av det livet han har levd: “og kvar ting er liksom tung i seg sjølv og alt som har blitt gjort med den og alt er jo gammalt, som han sjølv, og alt kviler i si eiga tyngd og med ei ro han aldri før har lagt merke til.” (Fosse 2008, 36) Slik sett uttrykker Johannes en ny forståelse av seg selv og sitt eget liv. Men forståelsen kan sies å stå forhold til de tingene som har utløst den, og dermed vil det ikke være en epifani, selv om det ligner.” (Arve Grøneng i <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/8791/124879866.pdf>; lesedato 16.12.15)

Den danske forfatteren Klaus Rifbjergs prosadiktsamling *70 epifanier* (2001) dreier seg om “pludselige, intense opplevelser af i og for sig trivielle og banale begivenheder, som dog vækker erindringen og åbner for ny indsigt” (<http://www.litteratursiden.dk/forfattere/klaus-rifbjerg>; lesedato 07.12.16).

Johan Mjønes’ roman *Terminalhastighet* (2009) “varer i nøyaktig 9,5 sekunder. [...] hovedpersonen hopper fra Empire State Building. De ni og et halvt sekundene det tar før han treffer Fifth Avenue er romanens *real time*. [...] jeg opplever vanligvis ikke livet som en helhet, men i avgjørende øyeblikk gjør jeg det likevel.” (Mjønes i *Morgenbladet* 16. – 22. januar 2009 s. 35)

Terje Dragseths bok *Epifanier* (2017) består av 44 korte prosadikt. “Nitide beskrivelser av trivielle bilder og hverdagslige hendelser fører oss inn i et stort, uavsluttet opplevelsesrom. [...] “Epifani” betyr åpenbaring og betegner tekster som avslører nye sider ved situasjoner, gjenstander eller saksforhold. Det er nettopp hva

som skjer her: Et rep som henger og flagrer i togdøren. En forvridd dukke på asfalten, under et åpent vindu. Et skrått, appelsinfarget lys over en uoppredd seng. Poeten fryser hverdagens film. Tekstene blir stillfotos eller stilleben fulle av nyanser og detaljer, og leseren fristes til videre fabuling. Det gjelder også personene i samlingen: De beskrives detaljert gjennom utseende og atferd. Men hvem er de, og hva skjer med dem?” (<https://www.vg.no/rampelys/bok/bokanmeldelse/vgs-diktanmelder-her-er-aarets-beste-diktboeker/a/24209497/>; lesedato 04.01.18)

Den kanadiske dikteren Anne Carson har skrevet “epifanidikt, der dikterjeget i synet mottar “nakne glimt av sjelen”.” (*Morgenbladet* 26. mai – 1. juni 2017 s. 49)

“Men sidan Bibelens englar synest å ha vore etter meg alt då, for ein emmisær er mellom dei mistenkte i [boka] “Kykas” persongalleri, er det her på tide å ta eit dykk eller ein real dunk i biografien. Tilbake til då eg skreiv obligatoriske stilar og kanskje skulle bli dansar eller til nød: lektor. Her er det ikkje snakk om lemenmarsj til Gud (i Tjønnelands analyse av religiøs trend i samtidslitteraturen), men om ein epifani eller ei gudsoppleving *out of the blue* eller meir presist, ut av døra i bussen i filmen “Bussen” av Arne Skouen og med Leif Juster i hovudrolla. Staden er bakarste benk i Turnhallen på Leirvik, Stord – eg gjekk i siste gym/vidaregåande. Året er 1964. Som bussen med Leif Juster ved rattet stansar og døra går opp, fram flaumer eit blendande lys og midt i lyner ein engel med eit tveegga sverd i høgre hand. Hjelp meg! Eg ser meg rundt, men alle mumsar på drops og sjokolade og ser film. Lyset rundt den skirkvite engelen kjem i stråler tett i tett utover i salen. Så med eitt lyner sverdet frå lerretet og treff meg midt i hjarta. Auoo! og så vondt at eg held på å svima av. Ut av salen, lege blir tilkalt – det er far min, råkjører frå Fitjar til Leirvik – og undersøker meg. Puls, hjerterytm normal. Opp på sjukehuset til EKG neste dag. Ikkje kunne eg seia eit kløyva ord til nokon om det som hadde hendt. Av den ganske enkle grunn at eg ikkje hadde fanari om kva som hende, fødd og oppvaksen som eg var i ein god, heidensk heim med forbod mot å gå på Yngres og på Bedehuset” (forfatteren Karin Moe i *Klassekampen* 29. juni 2013 s. 28).

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>